

Z HISTORICKEJ HYDROGRAFIE VÝCHODNÉHO SLOVENSKA¹

Východné Slovensko meria bezmála 16 000 km². Opiera sa o troch susedov a citeľne podlieha ich rozličným vplyvom. Okrem svojej odľahlej polohy i pre tento dôvod potrebuje viac a mnohostrannej pozornosti, lebo mu ešte mnoho chýba do hospodárskej a kultúrnej vyrovnanosti so západnejšími časťami republiky. Korelatívna účasť všetkých častí štátu na jeho farchách a prednostiach je podmienkou zdravo fungujúceho štátneho organizmu. Súčasný stav nevyrovnanosti východného Slovenska tkvie v neblahom dedičstve z minulosti. Niektoré zjavy jeho spomaleného pokroku sa tu zdôvodňujú geografickými a ešte určitejšie hydrografickými príčinami.

Oblasť východného Slovenska sa najnepochybnejšie vymedzuje na hydrografickom podklade. Všetky ostatné umelé vymedzenia (politické, administratívne, hospodárske, rečové atď.) boli len prechodné a menlivé.

Pre správnu predstavu o hydrografii východného Slovenska v historickej perspektíve treba mať na zreteli niekoľko takých údajov, ktoré sú zväčša spoločné pre dnešok i pre minulosť.

Riečnu sieť východného Slovenska tvoria zhruba dve dľaňovité sústavy, a to bodrogská a slanská. Bodrogský riečny vejár vzniká z Latorice, Uhu, Laborca a Ondavy, slanský z Hornádu, Bodvy a Slanej. Bodrogský vejár má akčný rádius 150 km, slanský 130 km; prvý má rozsah 13 000 km², druhý 12 000 km². Bodrogská sústava privádza z oblúka asi 80° minimálne 9 m³ a maximálne vyše 1000 m³ vody. Naproti tomu slanská zberá z oblúka asi 60° pri minimálnom stave 16 m³ a pri maximálnom tak isto vyše 1000 m³.

Zdrojnice Bodroga pramena na treťohornom premokavom pieskovci, premieľajú sa cez priehradu nepremokavých andezitov a lúčovito sa zlievajú na štvrtohornej, stále klesajúcej, väčšinou nepremokavej rovine.

Sústava Slanej sa začína v nepremokavých kryštálických horninách, rozvíja sa v nepremokavých kryštálických bridliciach a polopremokavom Juhoslovenskom kráse a toky sa lúčovito zblížujú na diluviálnej rovine, a to už v pásme stepnom. Ústia obidvoch riečnych sústav aj v minulosti patrili do oblasti odlišného hospodárenia, do Potiskej nížiny.

Poprad veľmi váhavo mení svoj smer na 180°. Na začiatku odvodňuje územie so svahmi južnými, ale keď sa mu nepodarilo prelieť veľmi zníženú európsku ráztoku na Spišskej vysočine, odvádza vody z plochy 1900 km² s minimálnym tokom asi 4 m³, spehajúcim väčšinou po premokavých pieskovcoch, zo severných svahov obtekaných pohorí.

Zjav rovnobežného prítoku typu Váh-Dudváh sa so všetkými následkami opakuje v rôznej miere i na východnom Slovensku v prípade Rimava-Drnava, Slaná-Bodva, Hornád-Hornádik a Bársonyos, Ondava-Trnava, Laborec-Tuša. Táto rovnobežnosť sprievodného prítoku zbernej rieky po jej vstupe na rovinu ďaleko predlžovala hore dolinou zlé hydrografické následky dľaňovitého sútoku.

¹ Prednáška na sjazde československých geografov v Brne dňa 2.—5. 7. 1957.

Na uvedenom podklade bola pre historické následky najpozoruhodnejším hydrografickým zjavom na východnom Slovensku živelnosť, zdivočenosť tokov. Prejavovalo sa to so všetkými sprievodnými zjavmi, najmä so zamočarenosťou povodí na rovine a s výbežkami ďaleko hore dolinou.

Tento stav bol najmohutnejšie rozvinutý na brehoch samej Tisy, a to ešte i na jej obidvoch stranách. Poniže Čopu od obce Záhon počnúc až poniže Vencselló pri Tokaji sprevádzal Tisu na ľavom brehu v dĺžke zhruba 70 km močiar, ktorý bol miestami 5—15 km široký. Prístup k Tise bol umožnený na hornom a dolnom konci tohto močiara a medzitým len pri obci Leányvár, a to cez ostrovovité plošiny — moľvy — za pomoci občasnej cesty, ktorú obdobne robievali ako-tak schodnou čatovými snopmi (z prútia alebo močiarových rastlín).

Na pravom brehu Tisy sa ťahala 2—5 km široká Dlhá lúka (Nagy Long) takmer v takej dĺžke ako na ľavom brehu s niekoľkými priečhodmi. Medzi týmito dvoma pásmami močiarov tiekla bez brehov pomalá, kľukatá a tichá Tisa. Negatívny dosah tejto hydrografickej konštelácie, i keď už za hranicami ČSR, bol pre východné Slovensko ďalekosiahly a trval až do 70. rokov 19. storočia, kým Tisu nezregulovali. Medziiným bolo toto trojnásobné pásmo okrem veľmi trvalej suchoty a tuhých mrazov nepriestupnou dopravnou prekážkou pre zástupy pešiakov a tým viac pre jazdcov, pre stáda, vozy, delá a vôbec pre nákladnú dopravu. Prebrodiť močiare nebolo možné, pretože nemali pevné dno, ako mávajú rieky, a cez Tisu nebol most, až keď ho vystavali pre železnicu pri Čope a pri Tokaji a potom ešte pri Balši. Zjari pri kopnení a po veľkých prškach sa močiare rozširovali a prehlbovali, premieňajúc sa na nebezpečné koňotopy.

Z tejto zábrannej vlastnosti potiského vodného pásma vyplývala neoceniteľná strategická hodnota tohto územia, na ktorom sa najmä od bitky pri Moháči, od r. 1526, takmer bez prestania na život a na smrť preháňali cisárske a proticisárske vojská. Preto močiare neumenšovali, ale naopak, videli v nich neprekročiteľnú prekážku pre nepriateľa a nedbali, ak sa miestami aj rozširovali. I posledný výjav (r. 1711) vyše sto rokov trvajúcich povstaleckých odbojov sa po zničení tokajských hradných opevnení odohral pod ochranou 50 × 30 km veľkých Ečedských blát pri rieke Krasne.

Na východnom Slovensku zaniklo od 15. stor. do konca 18. stor. asi 350 osád pre rozličné príčiny, okrem vojenských. Avšak boli aj také obce, ktoré pre svoju stálymi močiarimi izolovanú polohu boli od nivočiacich bojov a ich následkov ušetrené. Na druhej strane však boli tieto obce izolované aj od kultúrnych výhod a pokroku vôbec. Ak mečom a ohňom kruto pustošiaci nepriateľské vojská pochodovali len povedľa nich, práve tak ich potom nechali stranou i kultúrne prúdy. Izolovanosť mávala väčšinou negatívne účinky aj v minulosti.

Po prekročení trojnásobnej prekážkovej hydrografickej čiary pri Tise bolo treba znova prekonávať rozsiahle blatá pri kľukatých korytách riečok Karča a Tisica (Tice ér). Ešte severnejšie udržovala močiarové pásmo veľmi kľukatá rieka Latorica (lotrica — povaľčka) a s ňou súvisiace riečky Sirin a Bodrogča, ďalej na západ v ich pokračovaní zasa sútok štyroch približne rovnakých riek pod menom Bodrog. Tento je na ľavej strane takmer bez brehov, preto sa ľahko rozlieval ďaleko do Zábodrožia a vytváral na ňom trvalé a rozsiahle močiare.

Jednou z príčin prílišnej zamočarenosti východného Slovenska bolo i stupňovité rozmiestenie panví riečnych vejárov. Hneď pod Vihorlatským pohorím je malá Hnojenská panva, v ktorej je ešte 40 m rozdiel medzi vrcholom priehrady a dnom panvy. Jediným výmofom sa odvodňuje do nižšie položenej a väčšej Stretavskej panvy, v ktorej sa spája hlavný tok Čierna voda so Sobraneckým potokom a s ostatnými potokmi

z Popričného pohoria. Z tejto preteká voda cez nevysokú priehradu do nižšie položenéj a väčšej Vajanskej panvy, v ktorej tvoria riečny vejár Tuša, Laborec, Čierna voda a Uh. Nasledujúci nižší panvový stupeň je Zemplínska panva, v ktorej sa zlievajú rieky Ondava (dlho nazývaná Malým Bodrogom), Laborec a Latorica. Spolu dávajú vznik rieke (Veľkému) Bodrogu, ktorý vyteká výtokovou štrbinou 101 m nad hladinou mora. Pretože z týchto kaskádovitých panví vytekala riečna i spodná voda vždy len jednou a úzkou štrbinou priehrady, pri stúpaní vodnej hladiny nestačila odtekať, hromadila sa v panve a zalievala ju. V panvách sa vytvárala reťazovitá zátapa, ktorá nezvratne a neodvratne postupovala zo stupňa na stupeň. Je prirodzené, že najhlbšie položená časť tej ktorej panvy bola najtrvalejšie zaliate vodou. V ľudovej reči sa podnes hovorí o blatách pod Vihorlatom, ktoré siahali od úpätia tohto pohoria s menšími alebo väčšími medzerami a úzkymi profilmi až za Tisu.

Spomenuté rovnobežné toky hlavných riek a sprievodných prítokov poskytovali ďalšiu príležitosť pre zamočarovanie. Mnoho takých močarín bolo pri Tuši, počnúc od Náciej Vsi, najmä po ľavej strane v tzv. Zátuši. Nielen osady chýbali v takomto medziriečí, ale ani rатаji nenachádzali v ňom robotu, lebo vody rovnobežných tokov po rozpustení snehu a po väčších prškách splývali v súvislú vodnú plochu, na mieste ktorej po čase mohla byť iba ak kyslá lúka. Do regulácie riek mala význam len pre chovateľstvo, ale aj pre toto bola pareniskom helmintóz.

Osobitnú pozornosť zasluhujú najmä močiare, ktoré vytvoril Hornád a Bodva, nehovoriac o sprievodných močiaroch mnohých potokov. Hornád prekonáva na svojom 190 km dlhom toku výškový rozdiel 916 m. Pri takomto značnom spáde (4,8 m/km) nemohol mať veľkú šírkovú eróziu, preto sa v jeho doline utvorilo menej močiarov než pri pomalých riekach Zemplína, značne dlhý tok ktorých pripadá na nepremokavú rovinu. Už v 13. storočí zaznamenali hneď povyš Košic močiar Blatan, ktorý bránil od severu Košice v bitke Matúša z Trenčína s kráľom Karolom Anjou (1312). Poniže Košic po vtoku Torysy a Oľšavy do Hornádu sa močiare rozširovali väčšinou na jeho pravej strane. Miestami tvorili malé jazerá, ako to rozhojnené bolo pri riekach v Zemplíne. Medzi močariskami pri Hornáde uvádzajú listiny aj starý hrad pod menom Hradystya (1255) medzi Gyňovom a Čaňou. Bol to vodný hrad, neďaleko ktorého sa zachoval názov Bohoje veršok s krásnym hydrografickým zjavom, s radom čistunkých vriedel, ako aj listinne doloženým pohanským náboženským strediskom, trebištom a modlou (statua lapidea). Novohrad, ktorému neskôr dali rozlišovacie meno Abovský, na nejakých 10 km od starého hradu bol už z andezitového tufu priam na ľavom brehu Hornádu. Táto rieka silne podmývala svoje miestami dobre zachované terasy (napr. pri Teplicánoch, Vyšnom Opátskom a i.) a zapríčiňovala tak veľké zosuvy a rozlievanie vody. Historickými sa stali hornádske močiare pri Seni pre Zápoľove poľské vojsko r. 1527, väčšina ktorého tam zahynula a vo vode sa utopili aj Zápoľove nádeje. Jednou z miestnych príčin veľmi katastrofálnej porážky uhorského vojska Tatarsmi r. 1241 boli močiare na dolnom Hornáde a Slanej. Tieto močiare bránili východné Slovensko pred Turkami naposledy pred koncom 17. storočia.

V zátokke tzv. hornádskeho lomu utvorila rieka Bodva so svojimi prítokmi značný močiar, ktorý spomínajú listiny pod menom Kanapota, správne Koňotopa. Udržal sa i s jazerom Piskornikom (Csíktó) až do 70. rokov 19. storočia. Zjari sa severné obce s južnými stýkali pomocou ělnkov. V pokračovaní Koňotopy v Turnianskej doline boli tak isto močiare, ba i trasoviská, preto tam nevznikla potrebná hradská.

V súvislosti s močarínami treba spomenúť i rašeliniská, ktoré mali na východnom Slovensku, a to najmä v Zemplíne, ale aj v iných stoliciach nemalý rozsah. Malý pozostatok z nich sa zachoval podnes, avšak prevažná väčšina sa stala obeťou tzv.

zemných požiarov trvajúcich do jesenných pŕšok. Vznikali v dôsledku neuhasnených pastierskych a pohnojovacích vatier. Kežmarok nijako nevedel uhasiť požiar rašeliniska, ktorý vznikol v jeho susedstve. Veľmi názorne opísal takéto požiare, ktoré videl za svojej cesty medziimým i po východnom Slovensku, Fichtel von Ehrenreich vo svojom hodnotnom diele *Bemerkungen ueber Karpaten*, 1780. V 18. storočí našiel sa aj propagátor využívania rašeliny ako paliva, G. Berzeviczy, ale bez pozoruhodného úspechu. Ani o sto rokov neskoršie nemala odbyt rašelina vykrajovaná v panve Koňotopy.

V 18. storočí, keď si magnáti na rovinách západného Slovenska dali robiť pri nových palácoch podľa francúzskych vzorov umelé vodopády, jazerá s ostrovmi, poschodové vodometry, nenašiel sa na východnom Slovensku významný činiteľ, ktorý by bol so sebou strhol nasledovateľov pre využívanie hydrografických krás (mnohorakých prameňov, jazier, pozoruhodných dolín atď.), hoci Rousseauove heslo *späť do prírody* bolo dobre známe i tam. No všetky takéto počiny by sa boli zastavili na nedostatku ciest, príčinou ktorého boli do značnej miery prehojné močariská. Nepatrnú náhradu poskytovali v nákladnej doprave ešte niektoré zakapávajúce vodné cesty.

Pred koncom 18. storočia sa písalo o splavení Slanej, Hornádu, Laborca, Uhu a Latorice a budila sa nádej na získanie vodnej cesty vyše 200 km. Bola by to bývala neoceniteľná pomoc, keďže na východnom Slovensku boli len dve ako tak udržiavané cesty, aj tie bez podstavby, teda po pŕškach miestami neschodné, a to jedna dolu Torysou a Hornádom a druhá z Košíc cez Michalovce do Užhorodu.

Tisa ako najväčšia rieka sa mala stať veľmi dôležitou zbernou cestou pre východné Slovensko, ale bola ňou len pre dopravu soli z Marmaruše, ktorú zväžali dolu Tisou na pltiach. Spiatočná cesta hore vodou bola takmer znemožnená rozsiahlymi močiarimi na brehoch, cez ktoré by ani ľudia ani kone neboli mohli ťahať náklady proti prúdu. Takúto jednosmernú cestu dolu vodou pre plte umožňovala pri vysokej hladine vody aspoň na časti toku i Latorica, Uh, Laborec, Hornád a Slaná. Dvojsmerná vodná cesta bola možná len tak, ak aspoň jeden breh rieky bol upotrebitelný ako cesta pre ľudí alebo kone ťahajúce náklad, teda všetky stromy medzi touto cestou a riekou museli byť vyrúbané.

Vodnú cestu, a to pre bárky predstavovalo už začiatkom 17. storočia (1613) i rameno Tisy z Zábodroží, Karča, ktorú upravili pre dopravu soli hydraulici (privolal ich Rákóczy z Holandska a Venécie). Dolu Karčou plavili kamennú soľ od Veľkého Tarkanu až po Tokaj. Táto cesta bola výhodnejšia než dolu veľmi kľukatou, omnoho dlhšou a vírivou Tisou.

Bodrog umožňoval dvojsmernú cestu, ktorá bola len málo využívaná. Začiatkom 19. storočia sa našiel oduševnenec, ktorý dal spraviť širokodnovú loď, pravdepodobne rozmernejšiu bárku; z Pešti ju dal previezť na voze pre tento cieľ osobitne zostrojenom a od Szolnoku počnúc dal ju ťahať po Tise hore do Bodroga a Užom až do Užhorodu, kde ju obdivovali ako nikdy nevidanú spravu. Drahý pokus zostal však len pokusom.

Plte nosil i Hornád. Za suchého leta ťažko by v našich časoch uveril pozorovateľ pri Košiciach, že by Hornád mohol byť splavný. No nemožno ani ľudia minulých storočí pokladať za takých nezmyselných, že by boli unúvali kráľa prosbami o povolenie vyberať mýto od pltníkov už pri Sokoli severne od Košíc, a nemožno ani o kráľovi (Ľudovítovi Veľkom) predpokladať toľko nevážnosti, že by bol udeľoval právo zastavovať plte a vyberať mýto, keby to nebolo znamenalo toľko dôchodku, za ktorým bolo hodno hýbať kráľovskou kanceláriou a platiť nemalé poplatky spojené s udeľovaním takých výsad. A keď vládol Hornád plte nosiť povyše Košíc, bolo to stupňovane

možné poniže jeho sútoku s Torysou, Olšavou a s ďalšími, i keď len nevelkými prítokmi a na spomalenom toku na rovine. Sotva nadarmo bolo pri Hornáde a s ním súbežnej ceste 12 mýtnic, čo sa aj nepredpokladá, že všetky naraz účinkovali a stavali prekážky obchodu.

Reálny zmysel dodávala mýtam v pokojných časoch najviac používaná hradská a vodná cesta. Mýta nespĺňali svoje poslanie, neudržiavali sa z nich cesty v poriadku ani len v schodnosti, preto boli zrelé na zrušenie už v 18. storočí.

Splavnosti Slanej niže sútoku s Rimavou venoval L. Bartolomeides osobitnú úvahu s dôkazmi (1808), že za dávna ložky plávali i hore i dolu Slanou s nákladom zbraní a potravín, a podával návrh na obnovenie starej dopravnej tradície po úprave niekoľkých menších úsekov, aby pomohol vlasti vo veľmi ťažkom hospodárskom položení po napoleonských vojnách. Neskôr štát dal pripraviť technické plány na splavenie Slanej, ale pre nedostatok finančných prostriedkov sa neuskutočnil.

Treba spomenúť aj jednosmernú plťovú cestu dolu Popradom, ktorá slúžila najmä na dopravovanie vína, dubienok, drasla atď. z Uhorska do bývalých hanzovských stredísk. Tovar pre Poľsko a Gdansk prekladali z vozov na plte v Ľubotíne. Zaujímavo opísal dopravu vína plťou do Gdanska Daniel Krman, keď viedol deputáciu evanjelikov k švédskemu kráľovi Karolovi XII., ktorý vtedy šiel k Poltave, kde sa v osudnej bitke pochovala švédska veľmoc.

Koncom 18. storočia sa zrodila myšlienka, že Poprad treba spojiť vykopaním prieply s Váhom a Hornádom a Uhorsko s Baltickým morom a tak oživiť zahraničný obchod pomocou lacnej vodnej cesty, lebo by ju urobili poddaní bezplatne. Pripomínam, že tieto fantastické plány sa zrodili vtedy, keď z tohto kraja nebolo ešte ani jedno výškové meranie nad hladinou mora.

Vodné cesty východného Slovenska, ktoré boli len občas upotrebitelné, časom sa celkom znehodnotili čiastočne úpastmi a náhonmi stále pracujúcich mlynov zaistujúcich závidený dôchodok, čiastočne inými hospodárskymi zásahmi, najmä zakladaním stále upotrebitelných hradských, zákazom vývozu vína dolu Popradom atď.

Historický význam mávali aj katastrofálne povodne na východnom Slovensku. Pretože ich následkom bývalo nezaplatenie daní, spomienky o nich sa zachovali v úradných spisoch. Povodne mávali tieto následky: pozváľané alebo odnesené domky, humná, hospodárske zariadenia, rozmyté cesty, zaštrkované lúky, role, opustenie starého a vymletie nového koryta atď. Mnoho sa žalovalo najmä na rozvodňovanie Torysy (r. 1597, 1668, 1673, 1725, 1764, 1795, 1813 atď.) a Hornádu. Nepocítili sa tak povodňové škody, ak boli obce obďaleč od rieky, ako na zemplínskych rovinách. Povodne boli príčinou nezdaru mnohých stoličných kongregácií, metácií, súdnych okulácií, ba i korunovácie Eudovítovej dcéry Hedvigy (1385) za kráľovnú Poľska.

Boj proti močiarom a povodniam dostal krajiniskú formu na sneme v Banskej Bystrici r. 1619. V druhej polovici 19. storočia len pri Ondave vystavali 123 km hrádzí, tok Bodroga skrátili zo 126 km na 71 km a uzavreli ho do 75 km hrádzí, v Zábodroží vykopali 183 km dlhú sústavu odvodňujúcich kanálov a odvodnili takmer 300 000 kat. jutár zalievanej pôdy.

Historický význam nadobúdala i nedostatok vody v suchých letách, keď bývalo najviac požiarov. Na drevených dedinách bolo len neveľa takých pokolení, ktoré by neboli museli nahrádzať — niektoré pokolenia, najmä v 16.—17. storočí 2 až 3 krát — straty ožebračujúcich požiarov. Ak mala Levoča vodovod od polovice 16. storočia, Košice si ho budovali len pred prvou svetovou vojnou a Prešov s okolím ho dostáva iba v našich časoch. Ak listina svedčí o zavodňovaní lúk v Zehre (Spiš) už r. 1318, ostatné lúky väčšinou čakajú na to podnes. V močariskách hniezdila veľmi rozšírená

pliaga zimníc (malárie) a zhubných helmintóz, ktoré prekážali v hospodárskom raste obcí.

Množstvo močiarov, rozsiahle povodníská a v dôsledku toho nedostatok ciest bol cez stáročia jednou z hlavných prekážok, pre ktorú hospodársky a kultúrny pokrok nemal kde kráčať. S neusporiadanými hydrografickými pomermi súvisela i okolnosť, že veľkú časť majetkovoprávnych procesov zavádzali zneužívanie vodného a mlynského práva. Voda sa zneužívala i v transcendentálnom zmysle, lebo ako v indickej rieke Ganges tak sa umývali a kúpavali pútnici v rieke Latorici, keď chodili na púte, aby si zmyli všetky svoje hriechy.

Skutočnosť, že príčiny nevyrovnaného pokroku východného Slovenska netkveli v ľude samom, dokazuje to, že i zamočarené prírodné prostredie vedel ľud mnohostranne využívať. Kto vedel chodiť v močiároch, mohol sa v nich tak ukryť, že poddaného ubehlíka — a tých bývalo veľa — nevysledili ani najsnorivejší psi. Ak sa vyznal v spôsoboch, neraz mohol načerpať obživu z veľkej hojnosti niektorých rýb, rakov, korytnáčiek, vodných vtákov a vajec. Mohol sa obstoje zásobiť tzv. srdím páľky (*Typha latifolia* L.), zrnom kostravy (*Festuca arundinacea* SCHREB.), rosnej manny (*Glyceria fluitans* R. Br.), plodmi vodného gaštana (*Trapa natans* L.), ktoré sa hromadne predávali na trhoch na jeseň. 2—3 m vysoké košičie, trstie a páľcie bývalo dobrým materiálom na pokrývanie striech, na vystielanie izieb v podobe izolačných rohožík a na stenách ako tapety. Plietli z nich rozmanité koše, pokrývky a obaly. Debnári košičím alebo páľčím utesňovali dúžky. Púcha košičia poskytovala nečmudiaci knôt. Rozmelené páľkové hlavice nahrádzali svojou hygroskopickou vlastnosťou splachovacie záchody. Kde nebolo tvrdého paliva, tam získavali zaň náhradu v poraste močiara. Chudobnému ľudu poskytovali močariská nejednu plodinu, z ktorej nebol predpísaný ani deviatok ani desiatok; to osladzovalo chuť divých plodín. Sám ľud nebol proti močiarom, lebo vo svojej stálej núdzi nachádzal v nich ochranu a pomoc.

Mimoriadnu pozornosť zasluhuje okolnosť, že spádová sila vody bola oproti dnešnému stavu neporovnateľne lepšie využitá. Na potokoch, na ktorých ešte aj v prvej polovici 19. storočia klepotalo 5—10 vodnoenergetických zariadení, mlynov, stúp, slovenských pecí, dnes neprenáša kinetickú energiu vody ani jedno mlynské koleso.

Z analýzy niektorých hydrografických pomerov na východnom Slovensku v minulosti vyplýva syntéza, že pokrokové prekážky na poli hospodárskom a kultúrnom boli umelo udržiavané ešte i v 18. storočí, a to najmä zo strategických, ale aj spoločenských dôvodov. Hydrografickými prekážkami na rovine boli rozsiahle močariská a povodnískové korytá, ktoré boli ohniskami helmintóz, striedavej zimnice a iných hromadných chorôb i prekážkami komunikácií. Okrem toho boli len nepatrne zhospodárnenými plochami, ktoré neboli zapojené ani do rastlinnej ani živočíšnej pravidelnej výroby. Rozdrobili východné Slovensko na malé izolované územia s drobnými obcami, so všeobecne úzkym obzorom, s málo významnou druhotnou výrobou a malým finančným potenciálom.

Odstránením ešte ostávajúci hydrografických prekážok (blatá pod Vihorlatom, rozsiahle povodnísko Latorice atď.) ako dedičstva z minulosti odstránia sa aj ich následky, niektoré hospodárske a kultúrne nedostatky a východné Slovensko rýchlejšie bude doháňať západnejšie časti republiky, lebo má nevyčerpanú materiálnu základňu (pôdu, lesy, anorganické suroviny, pracovné sily atď.).

Zemepisný ústav

Slovenskej akadémie vied v Bratislave

ИЗ ИСТОРИЧЕСКОЙ ГИДРОГРАФИИ ВОСТОЧНОЙ СЛОВАКИИ

Под термином „Восточная Словакия“ с географической точки зрения понимаем верхнее и среднее течение рек Слана, Бодрог и Поград. Их нижнее течение относится уже к соседним государствам, так же, как и верхнее течение рек Уг и Латорица. Другие ограничения Восточной Словакии менялись. От западных частей ЧСР она отделяется непроходимою областью истоков рек. Восточная Словакия в экономическом и культурном отношении не может равняться с более западными частями республики, хотя её материальная база оснащена настолько, что она не должна была бы отставать. Здоровый государственный организм требует коррелятивного участия всех областей в доходах и расходах государства. Приходится искать причины её меньшего экономического и культурного эффекта при потенциале, достаточном для лучших результатов. Различные причины неравенства состоят в развитии. К ним относится также гидрография.

Равнинная часть Восточной Словакии была сильно покрыта болотами. Это в значительной мере влияло на снижение её сельскохозяйственного производства, на непрерывную активизацию очагов массовых заразных болезней людей и животных. Болота препятствовали развитию транспорта, раздробили территорию на изолированные клочки земли с консервативными взглядами узкого горизонта, замедлили прогресс. Из болотистых мест вытекала и политическая выгода, они использовались как стратегические препятствия императорскими и вражескими войсками, которые начиная с 1526 года гоняли здесь друг друга не на жизнь, а на смерть и наперегонки разрушали Восточную Словакию огнем и мечом. Болота возникали в результате того, что в бассейнах с единственным выходом реки сбегались веерообразно, и волны высокой воды сразу заливали бассейны: дальше потому, что сборные реки имели параллельного спутника и при высокой воде заливали пространство между реками, а потом и потому, что реки, выливаясь узкими воротами с горной местности на равнину, заносили наносами русла, разветвлялись.

Неупорядоченное состояние гидрографии сохранялось еще и в XIX веке по некоторым не только стратегическим, но и общественным соображениям. На этой периферийной территории очень часто конфисковали имущества из-за участия населения в сопротивленческих движениях против императора; из-за недостатка дорог не могли лишние продукты обращаться в деньги, и поэтому даже крупные землевладения (20 000—40 000 га) не располагали капиталом для технических работ, не обеспечивающих ожидаемых результатов; для инвестиций, которые бы оплачивались очень медленно. Неупорядоченность состояния гидрографии в Восточной Словакии стала понемногу исчезать лишь после отмены крепостного права (1848 г.), после принятия законов, обеспечивающих право, по которому все граждане могут стать хозяевами земли и построенного на ней предприятия, когда земля стала хорошо оцениваться. Однако до сих пор еще немало остатков прошлого, которые требуют немедленного улучшения. Таким образом Восточная Словакия сможет быстрее догонять более развитые в экономическом и культурном отношении части республики.

Перевод со словацкого Н. Р я б и н о й

Jozef Martinka

AUS DER HISTORISCHEN HYDROGRAPHIE DER OSTSLOWAKEI

Als Ostslowakei betrachtet man geographisch das obere und mittlere Einzugsgebiet der Flüsse Slaná, Bodrog und Poprad. Ihr unteres Einzugsgebiet sowie das obere Einzugsgebiet des Uh und der Latorica gehören schon den Nachbarstaaten. Die übrigen Begrenzungen der Ostslowakei veränderten sich. Von den westlicher gelegenen Gebieten der ČSR ist sie durch das schwer passierbare Quellgebiet der Flüsse getrennt. Die Ostslowakei ist weder wirtschaftlich noch kulturell mit den westlichen Gebieten der ČSR auf einer Stufe, obwohl die materielle Grundlage der Ostslowakei so beschaffen ist, dass sie nicht zurückbleiben sollte. Ein gesunder

Staatsorganismus erfordert die korrelative Teilnahme aller Gebiete an den Staatseinnahmen und Ausgaben. Man sucht nach den Gründen, weshalb ihr wirtschaftlicher und kultureller Effekt geringer ist, obwohl ein für günstigere Ergebnisse genügend grosses Potential vorhanden ist. Verschiedene Gründe für diese Unausgeglichenheit sind durch die Entwicklung bedingt. Darunter sind auch hydrographische Faktoren.

Der ebene Teil der Ostslowakei war sehr sumpfig. Dadurch wurde die landwirtschaftliche Produktion herabgesetzt und Infektionsherde für menschliche und Tierseuchen aktivisierten sich dauernd. Die Sümpfe behinderten die Verkehrsentwicklung, zerbröckelten das Gebiet in isolierte Teile mit konservativen, engstirnigen Ansichten und verlangsamten den Fortschritt. Als strategische Hindernisse bildeten die Sümpfe einen politischen Vorteil, der von den kaiserlichen und kaiserfeindlichen Heeren ausgenutzt wurde. Diese verfolgten hier einander seit 1526 auf Leben und Tod und verwüsteten die Ostslowakei mit Feuer und Schwert. Die Sümpfe entstanden deshalb, weil in den Becken mit einem einzigen Ausgangspunkt die Flüsse fächerartig zusammenflossen und deshalb wurden die Becken von den Hochwasserwellen auf einmal überschwemmt; und auch deshalb, weil die Vorfluter einen parallelen Begleiter hatten und deshalb wurde bei Hochwasser das Zwischenflussgebiet überflutet; auch verstopften sich die Flüsse nach Austritt aus dem Bergland in die Ebene durch eine enge Pforte das Flussbett durch Geschiebe und verzweigten sich.

Diese natürliche hydrographische Situation war aus strategischen und gesellschaftlichen Gründen noch im 19. Jahrhundert vorherrschend. In diesem Randgebiet kam es wiederholt zu vielen Konfiskationen von Gütern weil die Bevölkerung an den Aufständen gegen den Kaiser teilnahm; wegen der schlechten Wegverhältnisse konnten die überschüssigen landwirtschaftlichen Produkte nicht abgesetzt werden, und deshalb hatte nicht einmal der Grossgrundbesitz (20 000—40 000 ha) bewegliches Kapital für technische Arbeiten, die den erwarteten Erfolg nicht garantierten, und für Investitionen, die sich nur langsam bezahlt machten. Diese hydrographischen Verhältnisse der Ostslowakei begannen erst langsam nach der Abschaffung der Leibeigenschaft (1848) zu verschwinden, nachdem Gesetze geschaffen wurden, die einem jedem Bürger das Grundeigentum und das Eigentum des auf diesem errichteten Betriebes garantierten, und als die Grundstückspreise eine annehmbare Höhe erreichten. Jedoch finden sich noch immer zahlreiche Überbleibsel der Vergangenheit, die eine baldige Korrektur erfordern. Dadurch wird es ermöglicht, dass die Ostslowakei schneller die wirtschaftlich und kulturell fortgeschritteneren Teile der Republik einholt.

Aus dem Slowakischen übersetzt von R. Lindner